

KÉT ESET

A MÚLTVAL VALÓ MEGBIRKÓZÁS TÉMÁJÁHOZ*

Anna Maria Jokl

Jehuda

Jehudával, a fiatal bölcsésszel - későbbi betegemmel - 1959-ben találkoztam először egy társaságban, és mély benyomást tett rám világos, fegyelmezett gondolkodása, természetes szerénysége. A jónevű angol egyetemeken nevelkedett ifjú európeér mintapéldánya - gondolta róla az ember. Huszonhárom éves korára egyetemi fokozatot szerzett - kitüntetéssel - két tárgyból is, szociológiából és filozófiából, s éppen a doktori fokozat megszerzésére készült. Annál is figyelemreméltóbb volt ez, mivel csak nyolcéves korában került iskolába.

Élettörténetét már korábban is ismertem. Zsidó aktivista apját a németek elfogták és Auschwitzba hurcolták. Anyja megszökött a gettóból, s egyetlen fiával és néhány zsidó társukkal együtt sikerült menedéket találniuk egy lengyel parasznál, aki a tehénistállója alatti üregben bújtatta őket. A gazda komoly fizetség fejében rendszertelen időközönként ellátta őket étellel és lámpaalajjal. Két éven át - amíg a németeket ki nem űzték - a fiúcska nem hagyhatta el a rejtékelyet, nem látott napfényt. Amikor végre előjöhettek, majdnem vak volt és alig tudott járni. Ezek a zavarok idővel elmúltak. Amikor megismerkedésünkkor erről beszélünk, a fiatalember nevetve biztosított róla, hogy alig gondol már ezekre a rég elmúlt időkre, s hogy azok nem hagytak benne maradandó nyomot.

Egy évvel később félbe kellett hagynia tanulmányait, mert képtelen volt

* A tanulmány eredeti címe: Zwei Fälle zum Thema „Bewältigung der Vergangenheit“. A magyar fordítás az *LBI Bulletin* 81 (1988) számában megjelent szöveg alapján készült (A szerk.). A szerző 1951 és 1965 között Nyugat-Berlinben dolgozott a kevés zsidó pszichoterapeuta egyikeként. Izraelbe való kivándorlásakor hozta nyilvánosságra, mintegy „vendégajándékként”, a *Két eset a múlttal való megbirkózás témájához* (Zwei Vorträge im Krankenhaus Talbieh. Jerusalem (1965), héber fordításban megjelent: *Molad* / 1. 1968.492-509) - egy zsidó fiatalember, az üldözöttek gyermeke, és egy német fiatalember, az üldözők gyermeke esetét, akik tizenöt évvel gyermekkoruk politikai történései után mindketten súlyos összeomlás szélén álltak.

A véletlen folytán egyidőben folyó kezelések feltárták azt a meglepő tényt, hogy mindkettejük gyökerei anélkül, hogy sejtetni lehetett volna, a náci ideológia hatására súlyos károsodást szenvedtek.

Mindkét páciens beleegyezését adta az anyag felhasználásához. A neveket és egyes személyes részleteket a diszkréció érdekében megváltoztattuk. (Az *LBI Bulletin* jegyzete.)

koncentrálni, végül apatikus állapotba került. Így tért vissza Berlinbe. Az orvos, akihez fordult, alvókúrát javasolt, ettől azonban aggasztóan rosszabbodott az állapota. Az, hogy gyógyszerekkel próbálták megnyugtatni, veszélyes mértékben felfokozta lelki feszültségeit. Ekkor eszébe jutott korábbi találkozásunk és felkeresett.

Belőle, aki különben alig beszélt magáról, ömlött a szó, két, három órán keresztül nap nap után, én pedig - egyre-másra lemondva a többi betegemet - csak ültem és hallgattam csendben ezt a kitörést, abban a reményben, hogy ha kitarok mellette a borzalmak e kaotikus áradatában, elkerülhetjük a legrosszabbat.

Hosszabb ideje misztikus félelmek, kényszerképzetek és kény szercselekciók gyötörték. Robotokról fantáziált, amelyeket ő hozott mozgásba és amelyek őt mozgatták. Fantáziatörténetei tankban, kagylóban, tengeralattjáróban, rakétában, üregben, kiégett holdbéli tájon játszódtak. Csupán a távirányítású, sajátos élettel teli, ám az emberi lét semmiféle jelét nem mutató robotokkal találkozott; egyedül volt - ő, aki manipulál és akit manipulálnak. Mindennek következtében szinte teljesen elidegenedett kortársaitól, akikkel mindig is kissé nehézkes volt a kapcsolata.

A megnevezhetetlen borzalmak csúcspontját azonban egy folytonosan visszatérő álom jelentette: a nagyon világos, felhőtlen ég közepén egy hatalmas, nem földi eredetű tárgy függ mozdulatlanul. Csak ennyi. Ez az álom azonban kimondhatatlan pánikot ébresztett benne.

Néhány ülés után a borzalmak folyama elcsitult, úgy tűnt, sikerült elhárítani az akut veszélyt, hogy e folyam elárassza őt. Megkönnyebbülést érzett, és azt tervezte, hogy visszatér tanulmányaihoz, de halogatta az elutazást, jöllehet nem hitt a terápiában. Filozofikus gondolkodása számára a pszichológia mindig nevetségesen irracionális valaminek tűnt, a mélylélektan pedig „mindennek a teteje” - és ezt a véleményt apja buzgón támogatta. Magam azonban elengedhetetlennek tartottam a kezelés folytatását, és Jehuda kész volt elnézni terapeutájának a pszichológia „szepülőjét”, mert „intelligensnek és kritikusnak” tartotta. És miközben csak személyes problémáit jött el megbeszélni, elkezdődött az álmoknak egy olyan sorozata, amely azt mutatta, hogy beindult az analitikus folyamat. A terapeuta nem mélyedt el ezekben a veszélyesen szimbólumokkal teli álmokban, nehogy stimulálja tudattalanja háborgását, amely röviddel azelőtt pszichózissal fenyegette, hanem megpróbálta meggyőzni őt arról, hogy hazatérése után rögtön menjen rendszeres kezelésbe.

Az előző üléseken futólag mesélt a gettóban és az üregben töltött gyermekkoráról. Jöllehet kisgyerek volt, amikor a németek bevonultak Lengyelországba, felfogta az állandó veszélyt, amely őket fenyegette: hogy bármikor elfoghatják, lelőhetik, gázkamrába küldhetik mindannyiukat. Később a rejtkehelyükön nagyon „okosan”, „bátran” viselkedett, nem kért, követelődött, hanem még vigasztalta is az anyját, mondogatva, hogy az apja vissza fog térni (ami csodálatos módon be is következett).

Több nyelven tudott és korán megtanult olvasni, így minden könyvet elolvasott, amit csak magukkal vittek a rejtkehelyre: egy kötet Heinét, a görög filozófia rövid történetét, a Bibliát. Olvasmányairól azonban senkivel sem beszélt és senkinek sem árulta el azokat a gondolatokat, amelyek gyermeki,

ugyanakkor bámulatos öt-hat éves agyát foglalkoztatták. Senkivel sem beszélt borzalmas játékaikról: mivel nem voltak játékszerei, az üregbe hullott száraz levelekkel játszott csendben „a zsidók kitelepítését”, amit ő maga átélt. Ő volt a náci parancsnok, a levelek voltak a szerencsétlen zsidók.

Most azonban vonakodott attól, hogy gyermekkori élményeit összefüggésbe hozza jelenlegi problémáival.

Egy viszonylag nyugodt időszak után, röviddel az elutazása előtt, ismét közelgő krízis jelei mutatkoztak. Ekkor a következőt álmodta:

Olasz tiszt vagyok. Borzalmas sebesülést szereztem, mert belelegeztem valami szörnyűséges anyagot, ami szétmarja a tudómet. Szörnyű köhögési rohamban levegőért küszködöm. A köhögéstől megszakad a tudóm és valami folyadék jön ki belőle. Azt gondolom, hogy vér, de nem az: valami barna, ragacsos anyag. Hányok, de megint csak ugyanaz az anyag jön ki belőlem. Borzalmasan szenvedek. Tudom, hogy meg kell halnom. Szívesen elájulnék, hogy megszűnjön ez a szenvedés. Ott van az anyám, de nem veszi észre, hogy halálosan megsebesültem, azt hiszi, hogy az egész nem veszélyes... a szert, amittől halálosan megbetegedtem, úgy hívják: Coloquinte.

A *Coloquinte*¹ szó megfejtése vezetett el az álom iszonyú jelentéséhez és ezzel ahhoz a pusztító tartalomhoz, amely Jehuda lelke mélyén szunnyadt. Egy pillanat alatt eszébe jutott a betegnek, mit jelent a három szótag, amelyből a *Coloquinte* szó összeállt. Három nyelv szavai kombinálódtak benne: egy rovartani osztály, egy rovarirtószer neve, és végül az a gáz, amellyel a zsidókat megölték.

A nemzetiszocializmus a zsidókat „kártévőknek” minősítette, és következetesen „irtotta, mint a férgeket”. A maga teljes borzalmával kiderült hát, hogy emberi vér helyett miért barna, ragacsos folyadék folyik a páciens megsemmisítő olasz tiszt melléből: azoknak a szöcskének a „vére” volt ez, amelyeket a gyerek Jehuda kiszabadulása után kényszeres hevülettel taposott szét. Az álom azt mondta: bár emberi alakomban halálos kínokat élek át, alapjában véve féreg vagyok, akit ki kell irtani.

Schwarz-Bart regényének, *Az igazak ivadékanak* egy jelenetében a szelíd, természetszerető zsidó fiú, miután a német gyerekek a legdurvábban megalázták, vad orgiában pillangókat tapos össze, hogy bosszút álljon a Teremtésen, amely eltűri egyik teremtménye megaláztatását.

Betegem, Jehuda számára azonban, ahogy most világossá vált, a szöcské megölése nem járt ugyanilyen felszabadító hatással. Ő ezzel, mivel féreg voltát kérdés nélkül elfogadta, csak mechanikusan folytatta a nemzetiszocializmus munkáját: „parancsnokként” megsemmisítette saját magát, hiszen ő „kártévő” volt, énképe pedig egy féreg képe. Még az álomban is - amikor először élt át emberi érzelmeket, szenvedéseket és kísérelte meg megfogalmazni az addig kimondhatatlant - tudattalanjának az irodalomból kellett egy emberi figurát kölcsönöznie (az olasz tisztét)², mivel magának semmiféle emberkép nem állt rendelkezésére.

Ami ezeken az üléseken elborzadó szemünk és fülünk előtt feltárult, az - azt hiszem - a legszörnyűbb, amit a nemzetiszocializmus elérhetett - rosszabb a gyilkosságoknál, a kínzásoknál, a megcsonkításoknál, rosszabb az ember külső lealacsonyítására szolgáló módszereknél is. Mindezek nem tudták meg-

semmisíteni az áldozatokban azt a tudatot, hogy emberek - legfeljebb időlegesen elhomályosíthatták azt; mert ha egyszer kialakult, az énképet nem lehet már kitörölni. De gyermek esetében megtörtént a hihetetlen: még mielőtt emberi azonosságtudata kialakult volna, a náci ideológiának sikerült megakadályoznia annak kifejlődését, és helyére egy féreg (én)képét ültetnie.

Nem tudunk az emberiség történetében még egy olyan ideológiáról vagy más kényszerítő erőről, amely erre képes lett volna.

Kereshetünk ugyan párhuzamot akár a boszorkány- vagy eretnekperekben, akár napjainkban, a politikai perekben látott önvád vagy az agymosás jelenségében, a helyzet mégis más. Az említett példákban az ember - az őt vádló hatalom koncepcióját beteljesítve - időlegesen elveszíti identitását. Az énről és az énképről való lemondás itt annak a folyamatnak a része, amelynek során az individuuum feláldozza önmagát, visszaesik a kollektív állapotba, hogy véget vessen tovább már elviselhetetlen magányosságának, elszigeteltségének, kivetettségének. Azzal, hogy az uralkodó Renden belül magára veszi a Gonosz szerepét, az egyén újra a Rend részévé válik; azzal, hogy - eleget téve a zsarnoki hatalom elvárásának - nyilvánosan veszett kutyának, eretneknek, ügynöknek, árulónak vallja magát, megnyitja a katarzis útját a hallgatóság tudattalan félelmei és ösztönei előtt. Bár negatív módon, de ismét az Egész része lesz - halálra szántan, perverz módon, de újra *in communio*.

Betegemnek viszont még ez a vigasz sem jutott osztályrészül: féregként sem lehetett része az őt legyilkoló Egésznek, mert tudattalanjának képei között a vele szembenállónak sem volt nyoma - sehol egy vádló, egy ellenség, egy harcostárs. Egyedül volt: féreg.³

Hogyan létezhet egy ember azzal a tudattalan feltételezéssel, hogy ő - féreg? Ilyen énképpel a lelke mélyén semmiféle emberi kapcsolat, semmiféle szeretet nem érhet el hozzá; sőt ellenkezőleg, az emberi térben elért minden teljesítmény csak növeli a távolságot, pattanásig feszíti a normalitás vékonyka fonalát, amellyel nagy nehezen sikerült az emberi fejlődés és a féreglét közötti szakadékot áthidalnia. És hogyan tudhatna megosztani bárkivel is egy ilyen megfogalmazhatatlan borzalmat? A rügybe oltva, együtt nőtt a személyiségével, beépült minden sejtjébe, s intellektuális és tisztán szexuális kapcsolatain kívül áthatotta emberi kommunikációját.

Amikor - az álmot megértve - mindez nyilvánvalóvá vált, az anyával való melegnek és óvónak tűnő kapcsolat is csalódásnak bizonyult, mert „nem veszi észre, hogy a halálomon vagyok”.

Az álom azt mondta: betegem az őt féreggé változtató méreg belélegzésétől halálosan megbetegedett és bele fog ebbe halni. Egy ilyen álom nem valamilyen irodalmi hasonlat. Aki terapeutaként valaha is megpróbált ilyesmivel szembeszállni, tudja, mekkora eltökéltségre van szüksége, ha fel akarja tartóztatni a folyamatot. Csak remélheti, hogy csendes elszántsága elhatol a beteg lelkének legmélyéig, a trauma fészkéig, s ott felszívódik. Betegem egy álommal reagált, amelyben „egy német asszony, akit a zsidók lenéznek” (a kelet-európai zsidó apa nem tartotta a terapeutát „eléggé zsidónak” - hányleg arcot ölhet a „zsidókérdés”!), gyerekeket vezet át veszélyes határokon. Az álomban könnyek között esedezik: „Ne hagyjon el! Annyira szükségem van magára, szeretem.” Számomra ez az - ebben az esetben életmentő - érzelmi áttétel hatásos, világos megfogalmazásának tűnik. Néma elszántsá-

gom: ha egyáltalán lehetséges, megmentem Jehudát, úgy tűnt, elfogadásra talált.

Pár nappal később elalvás előtt megjelent Jehuda előtt egy hipnagogikus kép⁴, amely egy pillanat alatt világossá tette, mit is jelent az a bizonyos iszonyatos „lebegő, nem földi eredetű tárgy”, az ugyanis egyszerre hatalmas, ragyogó keresztté változott. „Azokban az időkben” a lengyel parasztok között elterjedt a hír, hogy megjelent az égen egy ilyen csodálatos kereszt, amely szabadulást ígért a német megszállás alól. De a zsidó kisfiú számára ez a keresztény kereszt egészen mást jelentett: vádolta őt, „egyikét azoknak a zsidóknak, akik Jézust megölték”. Ami reményt adott a vele együtt szenvedő lengyeleknek, a zsidó gyerek számára a gettóban és az üregben csak további kárhozott jelentett. Számára nem volt kiút.

A féregálmok fájdalmas megértésével a kényszerképzetek és kényszcserlekvések nagy része megszűnt, és az, hogy a lebegő tárgy végre eredeti alakjában, keresztként mutatkozott, kiszabadította őt a misztikus szférából, lehetővé tette visszatérését az emberi szenvedések világába:

Fiatl fiú vagyok. Katonák hófödte pusztaságba vittek, hogy lelőjenek. Valamilyen okból, amire nem emlékszem, nem lőttek le, és én ájultan fekszem a hóban, amíg (álomban) felébredek. Van ott még valaki, egy másik fiú, akit a katonák szintén odahurcoltak. A barátom, egyszerűen azért, mert ő az egyetlen emberi lény a pusztaságban. Sötét van, ezért sokáig kell keresniük a másikat, s csak nehezen találunk egymásra. Végül kiáltok, és így sikerül összehalmozunk. Mindent megfogok osztani vele... Beszélgetünk azokról a veszélyekről, amelyekből megmenekültünk. Azt mondom: téged mint lengyelt és katonát akarnak megölni, engem viszont - ami még rosszabb - mint lengyelt, katonát és mint zsidót.

Most, hogy az (aktív!) kiáltással kapcsolat jött létre egy emberi partnerrel, a borzalmas elszigeteltségnek vége, és megteremtődött a párbeszéd lehetősége. Ezzel megkezdődött Jehuda identitáskeresésének folyamata, énjének kialakulása.

Közben tudatossága szintjén hevesen ütközött össze az „irracionális pszichológia” és a „racionális logika”: ellene szegült annak a méltánytalan feltetelezésnek, hogy „gyermeki élményei”, például a „Genovéva-helyzet”⁵ anyjával az üregben, felnőtt személyiségét befolyásolhatják. Ez a fajta szereposztás persze minden embernél, minden analízisben „normális” problémaként merülhet fel - legfeljebb a súlya más és más. Esetünkben azonban a féregként való létezésből az emberi lét felé tartó folyamatra koncentráldott, amely azzal vette kezdetét, hogy Jehuda a hófödte sivatagban felfedezte „a másikat”.

Meglepő módon e felé hatott a száraz levelekkel folytatott borzalmas gyerekkori játék is, mert ebben - és csakis ebben - egyfajta ember uralkodott, a parancsnok, akinek személyét - amint azt Jehuda most maga felfedezte - valamiféle ellenpólussá lehetett fejleszteni. Ennek volt előfutára az álombeli lengyel fiú: végre egy partner, aki kimozdította a reménytelen stagnálásból - hiszen még a parancsnokkal azonosította magát -, s aki a szükséges pszichikus folyamatot beindította. Új álombeli társa, akármilyen ellenséges, agresszív volt, már Jehudából lett. Élet-halál harcában, annak eredményeként

született, hogy felismerte a beléültetett öngyűlöletet. Többé nem nézhetett kívülről az antiszemitizmus problémáját.

Cseppet sem könnyű az embernek egy ilyen figurát önmagában felismernie. Azt hiszem, csak kevesen kerültek ilyenekkel tudatosan szembe: saját létük tagadásával a legkeservesebb és ugyanakkor legintimebb ellenség képével való azonosulás által, amint azt Jehuda számára az álom újra és újra felszínre hozta. Jehuda útját a normalitásba az a hajlíthatatlanul elszánt kitartás alapozta meg, amivel mindezt beengedte a tudatába ahelyett, hogy megfutamodott volna előle, vagy kizárólag a külvilág jelenségeként magyarázta volna.

Jehuda intellektuális beállítottságú lengyel-zsidó családból származott, amelyben a nem-zsidókat, jóllehet liberális és agnosztikus módon, lenézték, ami nem volt szokatlan Lengyelországban a zsidó orientációjú körökben. Tizenhat éves korában egy ifjúsági csoporttal némi időt Izraelben, egy kibucban töltött, most azonban mosolyogva tekintett vissza akkori lelkesültségére. Bár elvből és a szülői ház hagyományai miatt továbbra is pozitívan viszonyult Izraelhez, európai intellektuelként Izraelt és a zsidóságot nem tudta másként látni, mint egy nevelésesen kicsi, bár bátor népet, tragikus múlttal és anakronisztikus életfelfogással a mai modern, racionális világban. Az antiszemitizmussal kapcsolatos szemlélete összhangban volt a társadalmi struktúrák természetéről, a kisebbségek problémájáról, a krízishelyzetekben fellépő bűnbakkeresési szükségleteiről alkotott felfogásával. Most azonban feloldódtak ezek a szilárd fogalmak, amelyek számára addig nem voltak kérdések, ahogy feloldódtak a „zsidóság” családjukban érvényes kritériumai is - az egész intellektuális, illetve érzelmi struktúra. Most üresnek és élettelennek tűnt mindaz, amit ezek korábban számára jelentettek. Olyannyira, hogy tehetetlenül állt a követelődő „szökés” rohamával szemben, aki egy későbbi folyamatban bontakozott ki a Jehudából eddig hiányzó vitalitás, az életérdekek hordozójaként. A ringbeszállás tudatosodáshoz, újfajta önismertethez vezetett, a Gilgames és Enkidu⁶ közötti harcra emlékeztetve, amely egymást kölcsönösen kiegészítő, dinamikus egyensúllyal végződött. Ebben a stádiumban Jehudának láthatólag alapvető szüksége volt arra, hogy foglalkozzon a szellemi „zsidósággal”⁷.

Amikor Jehuda a kezelést elkezdte, ragyogó fiatalembernek látszott, valójában azonban „egy gyerek volt, hatalmas, öreg fejjel”, ahogyan egy álomban később saját magát látta - mindenféle elképzelés nélkül arról, hogyan kell élni, hogyan kell az életét alakítani, hogyan tartsa el magát vagy akár hogyan keressen egyetlen fillért is, és hogyan illeszkedjen be a társadalomba. Egy jólmegtermett ír katolikus lány volt a barátnője. Miután az első - körülbelül három hónapos - kezelési időszak után elutazott Berlinből, levélben fenntartotta velem a kapcsolatot, a levelekben leírta álmait, és tehetsége révén kifejtette magában saját belső folyamatai alapos megértésének képességét. Mivel határozottan elutasította, hogy lakóhelyén keressen kezelési lehetőséget, telefonon beszélünk néha, és Jehuda mindennek segítségével igazán eredményesen vészelte át a terápia szünetét. Dolgozni kezdett, hogy függetlenedjen a családjától, ami pár hónappal korábban szóba se jöhetett volna. E tevékenysége közben, amit családja megütözéssel vett tudomásul, mert nem felelt meg az elvárásaiknak, megtanulta az emberekkel való napi érintkezést. Amint világossá vált, hogy mi az a hajtóerő, ami a katolikus óriáslánnyal való

sajátságos kapcsolata mögött rejlik - ami a vonzereje volt -, a kapcsolat rögtön elvesztette jelentőségét, és Jehuda újonnan kialakult emberi érzékenységevel tapintatosan szakított a lánnyal.⁸

Egyúttal megszabadult attól az illúziótól, hogy csak a körülmények folytán szakította meg a doktori disszertációjával való foglalatosságát. Valójában többé már nem jelentett számára kielégítő választ az a szociológiai-politikai megközelítés, amellyel az antiszemitizmushoz eredetileg közelített. Amikor a következő három hónapos kezelési időszakra Berlinbe jött, első ízben jelentkezett az apaprobléma. Jehudának a felnőtté válás teljes folyamatát kellett bepótolnia - amit nem könnyített meg apja ambivalens beállítottsága a pszichoterápiás kezeléssel kapcsolatban. Fokozatosan bontakozott ki a megoldás: úgy kezdte látni apját, mint egy embert, a maga korlátaival és körülményeivel. Jehuda egyfelől tehát kész volt arra, hogy úgy viszonyuljon apjához, mint egy fiatalabb férfi az idősebbhez. De arra is utalt - először még távolról sem tudatosan -, hogy keresi a múlttal való spirituális kapcsolatot, szellemi apákat keres.

Egyik levelében beszámolt egy munkájáról, közreműködéséről egy olyan kutatásban, amely sem formájában, sem tartalmában nem kapcsolódott korábbi érdeklődéséhez. Egy álmát állította mellé:

A hely Izrael, feltehetőleg a régi Izrael, mert az emberek ókori ruhákban járnak. Népgyűlés van. Valamilyen esküt tesznek, melynek során égő fadarabot ejtenek a földre. Csodálkozva látom, hogy alig perzselődött meg a föld az égő fadarabtól. Ez egy bizonyos törzsnek a földje, akiknek joguk van az istent szolgálni. Nagyon antidemokratikusnak találom ezt, mert akik nem tagjai a törzsnek, ki vannak zárva. Vannak mesterek és tanítványok. A tanítványoknak ugyanolyan jogaik vannak, mint a mestereknek, és ugyanolyan színt viselnek. Van egy probléma: a mesterek és a tanítványok közötti életkori különbség: a közöttük lévő generáció hiányzik. Egy mestert látok tanítványával egy nyitott kocsiában. A mester a fiú bátyjával beszélget. A báty negyven-ötven éves lehet, a tanítvány alig lépte túl a gyermekkort; az idősebb testvér a mesterrel az öccséről beszélget, meg a kimaradt generáció problémájáról.

Miközben Jehuda külső életében felnőtté vált, tudattalanjában kapcsolatot teremtett a spirituális gyökerekkel. Vagy pontosabban: a gyökerekkel való spirituális kapcsolat tette lehetővé fejlődését.

Van néhány meglepő vonás ebben az álomban, ilyen például a nem perzselő lánggal égő fadarab - nyilvánvalóan az égő csipkebokor egy forgácsa -, amelyek megerősítik az álom különleges jelentését, nevezetesen hogy létfontosságú visszanyúlni a múltba, megkeresni azt a szellemi kapcsolatot, amit ennek a generációnak az apái nem tudtak megadni. Úgy tűnik tehát számomra, hogy ezt jelenti az egy generáció kimaradása. Hogy mennyire bámulatosan tisztázódott Jehuda viszonya az apjához, azt az mutatja, hogy „idősebb testvérként” jelenik meg, aki a fontos fejlődésben nem vehet részt ugyan, de a mester barátságosan beszélget vele arról, hogy az ő nemzedékét átugrottak.

Ezzel befejeződött Jehuda kezelésének második - három hónapos - fázisa. Én Izraelbe mentem. Jehudának azt tanácsoltam, hogy folytassa otthon a kezelést.

Hogy hogyan alakult az élete: csak remélhetem, hogy Jehuda - és vele

együtt egész nemzedéke - nem kerül abba a tragikus helyzetbe, hogy fiaik is úgy tekintsenek majd rájuk, mint „kimaradt nemzedékre”.

*

A második eset olyan apákkal foglalkozik, akik nem a tragikus történelmi körülmények miatt, hanem saját bűnük folytán váltak kimaradt generációvá fiaik számára. Az eset Volker, egy német fiatalember esete, korunk mérlegének másik serpenyőjéből.

Volker

Ha a nemzetiszocialista ideológia nemcsak emberek megöléséhez vezetett, de önmagában is életellenes és lélekpusztító volt, nem szükségszerű-e vajon, hogy hasonló következményekre vezetett az üldözök gyerekeinek lelkében is, mint az üldözöttek gyermekeiben?

Sok német kollégámmal ellentétben, akik azt állapították meg, hogy az 1955-61 közötti időszakban semmilyen jel nem utal arra, hogy a németek tudattalanját még mindig foglalkoztatná „a zsidókép”, a saját tapasztalatom egészen más volt. Vonakodás a problémával való igazi szembenézéstől, helyette a demonstratív filozemitizmus sánca mögé való elbújás, ahogyan az Németországban megemésztetlenül - az érem másik oldalaként - elfogadottá vált, ez vezetett ilyen vakságra, amelynek sok német pszichológus és pszichoanalitikus is áldozatául esett. Magam sok tudattalan megnyilatkozásban találkoztam a „zsidó” megjelenítésével, mégpedig nemcsak negatív, hanem „megszabadító” képekben is. (De ez magában is egy önálló téma.) Remélem, hogy a két eset leírásából sikerül választ kapni a jelenség miértjére és hogyan-jára is, összefüggésben azzal a hajtóerővel, amely az úgynevezett „német-zsidó szimbiózis” mögött rejtett - a szoros közelség mögött, amely gyilkossággal végződött.

Arra a kérdésre azonban, hogy a nemzetiszocialista ideológia rombolást okozott-e az üldözök gyerekeinek lelkében, nem kaphatunk választ a német átlagembertől, de még a „szokványos” náciaktól sem, csakis egy egykori aktivista gyermekétől, aki az ideológiát, mondhatni, az anyatejjel szívta magába.

Ha tervszerűen akarnánk ilyen helyzetet előállítani, nem kapnánk valódi eredményt⁹, a legjobb esetben is csak jó szándékú vagy demonstratívan büntudatos emberekkel találkozoznánk.

A válasz kéretlenül és váratlanul érkezett, sőt eleinte nem is derült ki, hogy erről van szó. Sem én, sem páciensem nem sejtettük, mi áll előttünk, amikor (nem sokkal Jehuda első kezeléssorozata után) egy harminc év körüli kulturált szőke férfi jelentkezett nálam terápiára. Elegáns volt, intelligens, öntudatos, mindez visszafogott módon. Tudtam róla, hogy komoly sikereket ért el munkájában (nemzetközi kulturális kapcsolatok szervezésével foglalkozott), amiben közrejátszott az is, hogy az *understatement* nem tipikusan német művészetével palástolta felfokozott ambícióit. Első beszélgetésünkkor olyan benyomást keltett, hogy annak az Európa felé orientálódó új német generáci-

ónak a tagja amely elítéli a náci múltat, elutasítja Kelet-Németország politikai realitását, és természetes környezetének tekinti az NSZK-t.

Miért is jött el?

Egy ideje egyre elviselhetlenebb feszültségektől szenvedett és megmagyarázhatatlan módon katasztrófákat sejtett. Orvosai ezt az állapotot két korábbi súlyos sárgasági rohama következményének tudták be, gyógyszerekkel kezelték és szanatóriumba küldték. Tíz kilóval volt kevesebb a normálisnál. Az ideges feszültségi állapotok nem akadályozták hatalmas lendülettel végzett munkájában, ezért kézenfekvő volt az a feltételezés, hogy a feszültségek házassági problémával függnek össze. Otthon mondhatni jeges hallgatásba burkolózott kedves, csinos feleségével és egyetlen gyermekükkel szemben, s a hallgatást nem tudta vagy nem akarta megtörni. Hamarosan kiderült azonban, hogy erős akarátának teljes energiájával ragaszkodik ehhez a kerethez, nem sejtve, hogy számára ez a belül uralkodó káosz elfedésére szolgál. Intenzív életet máshol élt. Meglepő sikereket ért el a nőknél; ám a szex az ő számára nem annyira élvezet volt, inkább valami mély jelentőséggel bírt. Maga is megdöbbent azon, ahogy egymás után vagy néha egymás mellett kezdett viszonyokba, és ezt - jóllehet nem erkölcsi értelemben - szörnyű hibának tartotta. Nem értette sem azt, hogy mi hajtja erre, sem azt, hogy miért vonzza úgy a nőket. Nem volt ugyanis Don Juan típus, inkább egy szirén, a Lorelei férfi-változatban, aki lélek nélkül, de mélységes vágyakozásával ellenállhatatlanul vonzza a másik nemet. A nőket természetesen nem tekintette embernek. Amikor megkérdeztem, volt-e valaha bizalomteli viszonya nővel, úgy mosolygott ezen, mintha meglepő viccet hallott volna. Sokra tartott orvosa nyomásának volt csak köszönhető, hogy engem, egy női terapeutát keresett fel. Elmagyaráztam ezért, hogy egyáltalán nem kell engem választania, és ajánlottam neki egy férfi kollégát. De Volker most már ragaszkodott hozzá, hogy hozzám járjon, amibe én nem egyeztem bele rögtön, hanem javasoltam, hogy gondolja át még egyszer. Másnap felhívott, és megerősítette szándékát, ami azért is látszott különösen eltökéltnek, mivel nem Berlinben lakott, és így speciális szervezésre volt szükség.

(Ezeket a részleteket azért ecseletem, mert jelentősnek bizonyultak a kezelés folyamán.)

A terápia akadozva indult. Volker megpróbálta elmesélni az élettörténetét, de azt vette észre, hogy csak elszigetelt részletekre emlékszik. A következőkben nem az ő összefüggő elbeszélését írom le, hanem azt az élettörténetet, amely fokozatosan előtűnt. A körülbelül másfél éves kezelésből, mint Jehuda esetében is, csak a kulcsproblémákat és a legfontosabb helyzeteket említem.

Volker először harmonikus légkörű, boldog gyermekkorra emlékezett vissza, hogy azután pár órával később maga se értse, hogyan volt képes ilyen sokáig fenntartani ezt az illúziót. Az apja, kemény és szarkasztikus ember, már 1933 előtt fanatikus tagja lett a nemzetiszocialista pártnak (akárcsak az anyja), és ideológusi szolgálataiért SS-Obersturmbannführer rangot kapott. Volker, nővérei között az egyetlen fiúgyermek, egy magasabb rangú párttagok fiai számára fenntartott internátusba került, ahol az volt a cél, hogy SS-tisztekké képezzék őket. Utálattal emlékezett vissza hideg anyjára, akinek a feladata volt a gyerekek szigorú fenytése, jóllehet az apa uralkodott, s folytonosan kritizálta az egész családot, az anyát mint nőt nem tekintette

teljesértékű embernek. Volker tizenöt éves korában, a front összeomlásakor került ki az internátusból, és a többi fiatalhoz hasonlóan önként jelentkezett rohamsisakban és géppuskával védelmezni Berlin utcáit a Vörös Hadseregtől. A család az öngyilkosságot latolgatta, de inkább széjjelszóródtak, és Volker egyedül találta magát Nyugat-Németországban, sok más munkát és ennivalót kereső sorstársával együtt. Néhány év éhezés és egyéb különböző nehézségek után, amikre gyakorlatilag nem emlékezett (!), Volker kifejezetten náciellenes absztrakt festők és másféle művészek társaságába keveredett, és ez a háború utáni Kaspar Hauser meglepően gyorsan fejlődő esztétikai érzékkel, mohón szívta magába a művészet és a filozófia légkörét. Egy szellemi nemlétből érkezve - magát nem ismerte másként, csak új környezetébe tartozóként - az egzisztenciaváltás számára teljesen tudattalanul történt, nem volt tudatában még a múltjával való szakításnak sem, ami lehetővé tette számára, hogy gyökerek nélkül tudjon élni, és egyszer se gondolkodjon el azon, hogy mi lett korábbi életéből.

Jóllehet Volker tudatosan teljes mértékig kész volt részt venni a pszichoterápiás kezelésben, úgy tűnt, sokszor megszakad a kontaktus, miután többé-kevésbé elmesélte élettörténetét. Nem álmodott, azt mondta, mindig is csak nagyon ritkán álmodott, és én azon tanakodtam, hogy a stagnálás esetleg azt jelentheti, hogy nincs már más felfedni való. Mégsem tudtam elhessegetni azt az érzést, hogy a világfi tökéletes külsője mögött rejtőzik valami néma és megfogalmazhatatlan dolog, ami Jehudára emlékeztet. És akkor a férfinak, aki szinte sohasem álmodott, volt egy álma, az első álom a terápia kezdete óta:

Feketére csempézett nyilvános WC-ben vagyok. Vizelek, és kimondhatatlan rémülettel látom, hogy a vizeletem fekete. Tudom, hogy ez azt jelenti, hogy a májam tönkrement és megfogok halni. Nincs remény.

Itt volt tehát ugyanaz a motívum, ami Jehuda első álmában megjelent: az elkerülhetetlen halál belülről jövő jóslata. Hálás vagyok a sorsnak, hogy csak ebben a két esetben találkoztam ilyen végzetserű motívummal. Jehudánál a tüdő, a lélegzet, a szellemi princípium volt, ami halálosan megsérült és pszichózissal fenyegetett; Volker esetében a máj, a testi lét, egyenesen maga az élet.

A pszichoszomatikus kutatás napjainkban összefüggéseket keres a megbetegedett szerv és egy tudattalan probléma között. De már évezredekkel ezelőtt is úgy tekintették a májat - amellet, hogy a két pótolhatatlan szerv (szív és máj) egyikének tartották-, mint ami magát az életet testesíti meg. Kifejeződik ez a németben és az angolban is a két szó (máj és élet) szinte azonos alakjában: *Leber-leben* és *liver-live*. Úgy tűnt, az álom azt mondja, hogy tönkrement Volker központi életszerve. Mint Jehuda esetében is, meg voltam győződve róla, hogy ez az álom nem költői kép, hanem halálos veszélyt jelez.

Volker már kétszer kapott súlyos sárgaságot, fontolóra kellett vennem tehát, hogy a májával kapcsolatos jogos aggodalom lehet a lidérces álom mögött rejlő motívum. De megelégedhetünk-e ezzel a magyarázattal? Vagy a tudattól oly teljesen elvágott tudattalan betegítette meg sárgasággal a májat, hogy a halálos veszélyt valóságossá változtassa? Meglehet, hogy a probléma

úgynevezett szervi neurózist produkált egy pszichikus neurózis helyett, és most, a lelki síkra való első kommunikatív áttörésnél a „máj” (*Leber*) fogalmát csak kölcsönvette.

Az álom felrázta páciensem tartózkodásából, bár titkos feltételezésemről nem tudott. Én viszont elszántam magam, hogy az életveszélyes folyamattól minden erőmmel megpróbálom megmenteni Volkert, német páciensem, ahogyan azt zsidó betegem, Jehuda esetében is tettem. Az álom jelentésével kapcsolatos kérdéseimre a válasz egy kép formájában érkezett a következő napon.

Egy technikai megjegyzést kell itt tennem: a kezelés idején Volker ritkán álmodott, később már gyakrabban. Viszont azon kevesek közé tartozott, akik képesek az *aktív imaginációra*. Ez azt jelenti, hogy teljesen ellazulva, de éber tudatállapotban képes volt tudattalanja mélyéből a felszínre engedni képeket, amelyeknek az álomhoz hasonlóan saját folyamatuk van, és ugyanolyan befolyásolhatatlanok, mint egy álom. Rendkívüli élmény éber tudatállapotban megélni a lélek mélyrétegeinek autonóm dinamikáját, hiszen az ember egyszerre résztvevő és megfigyelő. A módszert nagyon óvatosan szabad csak alkalmazni.

A fekete vizeletről szóló álom láthatólag olyan halálfélelmet idézett elő páciensemben, hogy a további álmok leblokkolódtak. Ezért javasoltam, hogy fekdjön a díványra, és figyelje, hogy szemei előtt - mint valami képernyőn - felbukkan-e olyan kép, amely megmondhatná, mi adott jelt ilyen ijesztő formában.

Hosszú hallgatás következett, majd:

Semmi. Csak felégetett mező minden irányban egészen a látóhatárig. Sehol egy fa, csak kiégett fű - valami fekszik a földön ... egy ember... szörnyen megcsonkítva... el van törve a gerince... nem bírom tovább nézni... az ilyet meg kell ölni...

Szünet. Azt kérdezem:
Nincs esély a megmentésére?
Gyors válasz:

Nem, ez túl szörnyű - rettenetes ... nem lehet meggyógyítani, csak elintézni...

Kérdés: Nem lehet valakin pont azért segíteni, mert gyenge és súlyosan sérült?

Hosszú csend, majd:

Lehetetlen ... nem érdemes ... rettenetes ... semmi értelme ... (szünet) Jön valaki ... fejbőlövi egy pisztollyal a roncsot... megint lő... megint... nem mozdul többé ... halott, teljesen halott. A férfi elmegy.

Hosszú szünet, azután:

Most visszajön. Ott áll a holttest mellett ... a vállára veszi... nem akarja, de meg kell tennie, az okát nem tudom ... most elindul a látóhatár felé ... Nem tud megszabadulni a halottól ... soha többé ... borzalmas, ahogy a felégett fűvön keresztül gyalogol... teljesen egyedül...

Szünet. Azt kérdezem:
Látja az arcát?
Csend, azután rémülten:

Az én arcom! Mind a kettő az én arcom!

A megértés érdekében utalnom kell itt egy későbbi visszaemlékezésre és egy álomra, amely szintén később következett.

Kamaszkorában Volker megpróbált megfelelni a náci ideológia szerinti SS-ideálnak: keménynek, könyörtelennek, hozzáférhetetlennek, legyőzhetetlennek lenni. Az internátusban azonban megmutatkozott, hogy nem csak nem tudja, de nem is hajlandó követni a többieket, nem illeszkedik be az erős fiúk vad hordájába. Ezek ütötték, aki gyengének mutatkozott, és könyörtelenül üldözték a tőlük eltérőt, a másságot. Mélyen szégyenkezve emlékezett vissza Volker arra, hogy a szobatársak bandája egyszer büntetésképpen majdhogynem agyonverte. De annak ellenére, hogy saját tapasztalata alapján iskolatársait és tanárait is gyilkos bandának tartotta, legbelül azonosult velük - hiszen megfeleltek a nemzetiszocializmus az apja és az ő számára is lenyűgöző világnézetének -, megpróbált olyan lenni, mint ők.

Egy álom később megmutatta e beállítottság erősségét. Volt az internátusban egy másik fiú, aki úgyszintén nem tartott a többiekkel, sőt magabiztos fellépéssel megvetést tanúsított a csöcselék iránt. Őt sosem bántották. Volker egyik álmában megjelent az internátusbeli gonosz idők e csodált, fénylő példaképe. És Volker most egyszerre a bandához tartozott, a bandához, akik körbefogták és megölték az érinthetetlen Adolf-Heinrichet. Volker megölte így saját emberségének nemes jelképét - Káin, amint Ábelt megöli; vagy a tőle származó képpel: eltöri a gerincét. Ezzel kétszeresen is méltatlannak bizonyult az életre („*Lebensunwürdig*” - a nemzetiszocializmus egyik gyilkos doktrínája volt). Saját maga hóhéreként nem szabadulhatott a vállán cipelt vádló holttestől, a Káin-bélyegtől. Egyfelől nyápic, másfelől gyilkos, minden oldal számára elviselhetetlen figurává vált. Végeredményképpen - a későbbiekből kiderül, hogy tudattalanja ilyennek látta őt - *gyilkos állattá* változott, szimbólumává a szörnyű lelki csonkításnak, amit a náci ideológia az *üldözök gyermekeiben* előidézett, ellenpárjává annak a rovarnak, aminek Jehuda, az *üldözöttek gyermeke* látta magát.

Hosszú folyamat volt még, amíg a *gyilkos állat* helyére Volker énképe kerülhetett.

Azután, hogy először képes volt valóban visszaemlékezni az SS-internátusra, következett egy álom - az adott körülmények között megrázó álom, ebben ugyanis gyerekkorának ideálját megpróbálta összekapcsolni zsidó terapeutaja képével, sikertelenül, ahogyan az az álomból kiderül.

Bevettük (mi, a nácik) Párizst. A Champs Elysée-n vonulok egy katonatársammal, akit nem ismerek (a páciens természetesen nem volt ott, tízéves volt ekkor, de tudta, hogy a terapeuta menekültként ott volt). Büszkén feszítünk fekete egyenruhánkban, én nagyobb és erősebb vagyok, mint a valóságban. Ragyogóan süt a nap. Egyszer csak összetalálkozom magával (a terapeutával). Szegényesen, öregesen néz ki, egy menekült Párizsban. A találkozástól teljes a boldogságom, kitárt

karokkal futok maga felé, de a fekete uniformis láttán maga hátrahőköl. Elképedek, nem értem, miért fél. Látom a szegényes szobát, ahol lakik, és erősen töröm a fejem, hogy mit is tehetnék. Telerakom virággal az egész szobát, de ez sem segít; maga továbbra is tartózkodó.

Ezzel el is tűnt a „jóságos SS-katona”, és kezdett felszínre jönni Volker másik oldala, bár először még az embertelenség elleni idealista harc ürügyén. A „kedves SS” után következő álomban Volker gyűlölettől elvakultan belelőtt egy úgynevezett „Vopo” arcnélküli arcába.¹⁰

Nem érdemes itt részletesen taglalnunk Németország kettéosztottságának problémáját, elég annyit megjegyeznünk, hogy mindkét oldalon mélységes gyűlölet alakult ki, mindkét fél számára a másik maga volt „az ördög”. Volker az álomban őrgöngve tüzelt az elvont arcba, amely látszólag a brutális kelet-németet képviselte. De kire is tüzelt valójában? Ki is volt ő vak dühében? Vajon tényleg „az agresszió és az embertelenség” ellen fogott fegyvert? Maga is agresszíven és embertelenül cselekedett az álomban. Milyen vonásai voltak valójában az arcnélküli arcnak? Volker nem tudta. Kimerült volt, semmi más nem jutott eszébe. Javasolta, hogy szakítsuk meg egy időre a kezelést, de amikor azzal álltam elő, hogy még ugyanaznap délután tartsunk egy újabb ülést, udvariasan beleegyezett.

Eljött, de úgy látszott, megszűnt minden kontaktus. Képek nem tűntek fel a „képernyőn”. Nem segítettem megtörni a hallgatást.

Azután hirtelen képek bukkantak elő, majd szitkok, bösz náci frázisok, dühödő antiszemita képek, akárha a *Stürmer*ből kerültek volna elő, a *Kristályéjszaka* képei, tele gyűlölettel, „a zsidóktól” való félelemmel, akiket sosem ismert, és olyan érzésekkel, amelyeket sosem élhetett át, hiszen akkoriban még túl kicsi volt. A lázas roham közepette Volker kétségbeesetten próbálta felidézni az arcomat - de szeme előtt az arc átváltozott egy ocsmány *Stürmer*-karikatúrává az öreg zsidóról, aki a pénzt számolja - Volker pénzét, amit a kezelésért fizetett - és nevet az ő ostobaságán, a bizalmán. Belépett hát az apa, és megkezdte harcát velem szemben. Előkerült Volker náci öröksége, a lehasított rész. Itt voltak a gyökerek, és ami történt, az a félelmetes újraegyesülés volt.

Volker felült. Holtsápadt volt, bőre alatt a tipikus májbeteg halványsággal, szeme körül mély karikákkal. Az örület kitörése elmúlt, és a rémülettől dermedten ültünk mindketten az örökség súlya alatt, amely tudattalanul benne rejtőzött.

Volker természetesen nem próbálta megtagadni vagy tompítani a történetet. Ő maga ugyanannyira nem tudott erről a benne rejtőző világról, ahogyan én sem. Elfogadta objektív ítéletként: ez vagyok tehát. Csak zsidó terapeutája iránti bizalma - élete első bizalmas kapcsolata - nyithatta meg a mérges örvényt. Ám ez a kitörés kevés kétséget hagyott afelől, hogy - ha 1945-ben másképp alakul a világtörténelem - Volkerből valószínűleg tökéletesen hideg, cinikus, bár nagyon is művelt és ezért különösen kegyetlen náci válhatott volna; nem valami primitív, brutális gyilkos, inkább egy *Heydrich* vagy *Klaus Barbie*.¹¹ Saját érzékeny énjének megölése által üldözővé vált.

Intenzív májroham következett ezután, és egy aktív imaginációs sorozatban feltárult valami:

Rohanok egy mezőn át, nagyon dühös vagyok, állattá változom, a fejem már hegyes pofában végződik... befutok az erdőbe, egy borzalmas erdőbe ...Ez egy gyilkos erdő. Bármilyen téved be, megfogom ölni. Egészen egyedül vagyok, csak a gyilkos erdő... Ennek vagyok része ... bármilyen jön, megfog halni.

Azt kérdezem: Én bejöhetek?

Gyors válasz:

Igen, maga bejöhet (Szünet). Maga bejön, de magával nem történhet semmi. Valahogy sérthetetlen, mintha burok venné körül, ami belülről sugárzik ki, sokszor nem is sejtí a veszélyt. Áll egy fa alatt, és engem néz fent áfán. Most visszafelé gyalogol az erdőn át ...Én követem áfákon az erdő széléig ... Most megáll, felnéz ... kezdek lefelé mászni... most lent vagyok ... nagyon kicsi vagyok ... a lábával eltaposhatna, de nem akar eltaposni. Szinte a földbe simulok. Elindul és én követem az erdőből kifelé ... Nem néz vissza, de én követem.

Kis idő múlva Volker felült, még mindig egészen az irtózatossá, valószínűtlen képek hatása alatt. Cigaretára gyújtott, és azt mondta, már teljesen ébren: „Nem is tudja, mi leleskedett magára valójában az erdőben. Féltettem, mert nem látták ott szívesen, bár sérthetetlen volt. Majdnem sérthetetlen, mert a burok a szemét nem védte. A szeme megsérülhetett volna.”

Azt kérdezem: „Mitől sérülhetett volna meg?”

A válasz: „Attól, amit lát.”

Pár nappal később további aktív imagináció következett:

Hatalmas állat egy sötét kerek lyukban, a kijáratnál van csak némi fény. Teljesen el van zárva a világtól . . . az élet kint zajlik. Néha kimászik a bejárathoz, és fog magának egy asszonyt, hogy simogassa őt. Azután megöli. A nő félelmére van szüksége. Ez tartja életben, de meg kell ölnie őket, egyiket a másik után, különben tükkörré változnának, amiben megláthatná magát. A lyukból nem jöhet ki. Mindenkiben félelmet, gyűlöletet és undort keltene. Megölnék vagy elmenekülnének előle és egyedül maradna a pusztaságban. Ezért van ideköve, fogoly és fogolytartó egyszerre.

Kérdés: És ha belenézne a tükörbe?

Gyors válasz:

Nem, csak azt ne! Meghalna a rémületől...

Majd megjelenik egy sérthetetlen asszony, akinek nem látja az arcát; az asszony egy tükröt tart. Az állat először fenyegetően morog, azután rövid pillantást vet a tükörbe és megdöbbenésére se düh, se gyűlölet nincs a tekintetében - csak végtelen szomorúság.

Ezek az álmok és képek keresztül derült valami fény Volker tudatalanjának mélységeiből arra a továbbra is megválaszolatlan kérdésre: hogyan volt lehetséges, hogy egy magasan civilizált és tehetséges népben egyszerre lehettek jelen a legnemesebb eszmények, ragyogó alkotások és a legdurvább brutalitás, a gondolkodás nélküli gyilkolás. Volker imaginációs

képei vetettek egy kis fényt a speciálisan a zsidókkal szembeni gyilkos német megszállottságra.

Szociológiai és történeti elméletekkel sosem lehetett teljesen megmagyarázni az úgynevezett „német-zsidó szimbiózis” egyedülálló jelenségét, amely - akár elismerjük, akár nem - éppoly misztikus, mint amennyire kétségbevonhatatlan tény volt.

A szomorú néma állat, azzal az iszonyú lehetőséggel, hogy öldöklő vadállattá változhat, rámutat valami megformálatlan, elzárt, kifejeződésre képtelen, feladatlan dologra a német lélek mélyén (hogy „veleszületett faktorról” vagy a történelmi körülményekről van szó, azt itt nem tudjuk eldönteni - ha el lehet dönteni egyáltalán), valamire, amit a zsidók, és talán csakis a zsidók tudtak megérteni, értékelni és katalizátorként kimondhatóvá tenni, amire szükség volt ahhoz, hogy ez a *Valami* megvalósulhasson. Hogy lehet ez? És miért éppen a zsidók?

A világ más népeiből a németek a legkülönbözőbb reakciókat váltották ki: csodálatot, félelmet, idegenkedést, gúnyt, a legnagyobb elismerést; de szeretetet nem. A zsidók viszont szerették a németeket, komorságukban a potenciális nagyság ígérését látták - a németek elbűvölték őket. A németeknek ugyanakkor szükségük volt a zsidókkal való feloldó, strukturáló kontaktusra. Ez a kontaktus felébresztette mindkettejük lehetőségeit, ahogy egyikük a másikat valóságosabbá tette, önmagát valósította meg. Így jött létre a kölcsönös vonzás és kölcsönös szükség egyedülálló köteléke.

Nem fogjuk itt kutatni, mi vonzotta úgy a zsidókat, akik szétszórásuk hosszú története alatt egyetlen más néppel sem mentek bele ilyen intim „szimbiózisba”. De emlékezhetünk a Jehuda-féle szőke vitalitáshordozó, életadó aspektusára, vagy arra a tényre, hogy a jiddis nyelv, amely - a tizennegyedik században Mainzból Lengyelországba üzetve - évszadokon keresztül a keleti zsidók nemzetközi nyelve volt, a középfelnémeten alapul.

Ahogy a szkizofrén személy, akinek sikerül áttörnie az elidegenedés, az érzelmi izoláció és kapcsolatnélküliség falát, a beteges elhárítás és regresszió állapotában gyilkos impulzusok tárgyává válhat, úgy szívta be a németiség a náciizmus által kivetett, politikailag jól megtervezett antiszemita csalétket. És a kapcsolat meg a tízparancsolat igája alól való megalomán felszabadulásban a brutális oldal gátlástalan hatalma csapott föl győzedelmesen, és minden élő menekült előle. Ám olyan győzelem volt ez, ami után a „bestia” végül kiégetten is egyedül találta magát a pusztában, abban a pusztában, amit ő tett pusztasággá.

Volker imaginációjában az állat végül bele mert nézni a tükörbe.

Volker állapota nagyon sokat javult. Felszedett valamennyit, amivel évek óta hasztalanul próbálkozott. Fokozódó stabilizálódást mutattak a rendszeres májfunkció ellenőrzések. Személyiségének változása volt azonban a legnyilvánvalóbb. A korábban hideg, a végletekig alapos, becsvágytól megszállott emberre a koncentrált nyugalom lett a jellemző; megnyílt számára egy meglepetésekkel teli belső világ, ami azonban nem akadályozta abban, hogy munkáját továbbra is lélegzetelállító tempóban végezze. Elmúlt a „viszonyok” keresésének kényszere. Világosan látta most házassága korlátait, de tudott várni a fejlődés lehetőségére. Kisfia egyszeriben nagyon fontossá vált számára, és első ízben tett szert - újszerű és serkentő szellemi élményként -

férfibarátságokra. Az emberi és a művészi érzékenység jelei mutatkoztak meg benne, ám tudatában volt az eszképzizmus veszélyének is.

Így álltak a dolgok, amikor eldöntöttem, hogy Izraelbe megyek, és öt hónapos határt szabtam berlini munkám - többek között Volker terápiájának - befejezésére. Volker természetesen megdöbbenett attól, hogy beláthatóvá vált a terápia vége. Én viszont számítottam arra a fejlődésre, amit az ilyen behatároltság előidézhet.

Nem történt semmi; sőt, megkezdett munkánkat is sújtotta Volker levert-sége.

Azután mégiscsak történt valami. Volker elolvasta Rauschning *Beszélgetések Hitlerrel* című könyvét. Zavarodottan, meglepetten és a legmélyebb megdöbbenéssel fedezte fel olvasás közben önmagában is a kínzáshoz való kedvet, a hajlamot mások selejtként való kezelésére, mindazt tehát, amit a nácik, a végsőkig elmenve, a gyakorlatban is véghezvittek. De azáltal, hogy kíméletlenül kitette magát ezeknek az impulzusoknak, megértette, hogy nem az ő saját, individuális hajlamairól van szó. Az apáktól kapott végzetes örökség ez, amely világszemléletként intézményesült a nácizmusban, és ami a fiatal, művelt, a háború után felnőtté vált európeér értelmiségiben továbbra is benne szunnyadt, akár csak Barbarossa a hegy gyomrában.¹² Ilyesmit nem lehet büntudattal vagy önváddal megváltoztatni. Volker rájött ily módon, hogy ezek a hajlamok nem az ő egyéni jellemvonásai, sem nem az ő bűne, hanem kollektív jelenség, aminek ő most tudatosan és személyesen elébeállt. Most vált felelősségteljes emberré és választhatta azt, hogy feldolgozza apái sötét problémáját. Most vált számára lehetségessé, hogy eltépje a gonosz örökség láncát és így saját fiának ne kelljen azt továbbadnia.

Valóban hősiessé kellett válnia Volkernek ezzel a problémával szemben ahhoz, hogy emberként élhessen - ugyanolyan hősiessé erőfeszítéssel, ahogy Jehudának kellett a beléoltott tudattalan önpusztításnak végére járnia. A változás - mint Jehuda esetében is - visszafordíthatatlan volt. Ezt a két fontos esetet élhettem át pácienseimmel együtt a múlt feldolgozásának sokat tárgyalt témájához, s ezt kiváltságnak tekintem. Amikor az eseteket átéltem, a legmélyebb tiszteletet és csodálatot éreztem irántuk - ezt is hozzá kell tennem. Most fogtam csak fel, hogy ebben a folyamatban élet és halál kérdéséről van szó.

Volker számára ez a katarzis meglepő módon még nem jelentett megoldást. Almaiból úgy tűnt, arra ítéltetett, hogy megmaradjon apái oldalán. Ezekben az álmokban több alkalommal szabad akaratából követett a börtönbe valakit, akit az álomban elkövetett valamilyen bűncselekményért jogosan tartottak ott fogva.

Két héttel az elutazásom előtt fogalmazta meg Volker - anélkül, hogy tisztában lett volna ennek jelentőségével - a nácizmus hatása alatt felnőtt egész generáció alapproblémáját: „Nem tudok visszamenni, de előrefele sem. Német vagyok, egy lánc egyik szeme, akkor is, ha ez a lánc végzetesnek bizonyult. De hogyan mentszhetném le magam a gyökereimről? Arra ítéltetem tehát, hogy az maradjak, aki vagyok. Valakiknek a fia vagyok, nincsenek más apáim, még ha ők mérget hagyományoztak is rám.”

Kétségbevonhatatlan igazság volt ez. Létfontosságú tartalmakat nem lehet okos válaszokkal tisztázni. Az eredet megtagadása csak dezertőroket teremt.

Az ember csak úgy élhet, ha tartozik valahová. Hallgattam, mert okos szavakon kívül más válaszom nem volt.

Amikor az ember érzi, mennyire égető egy kérdés, és beismeri tehetetlenségét is, néha felbukkan a válasz, ami nem az okos fejünkből pattan ki. Már megtanultam, hogy érdemes követni az ilyen intuíciókat. Most észrevettem, hogy egész idő alatt valahol mélyen a harmadik Brandenburgi verseny első tétele járt a fülemben. És hirtelen felfogtam, hogy *erről* az örökségről annak eszmei tartalmával Volker nem tud; apái azt hitték el velem, hogy ők jelentik az egész németiséget; nem tudta, hogy létezik egy velük teljesen ellentétes, autentikus örökség is, s hogy tartozhatna ehhez a láncolathoz is, ha ezt örökségként tudná felfogni, és így a másik láncot már tudatosan elengedhetné.

Feltettem a lemezt. Teljes csöndben ültünk és hallgattuk a harmadik Brandenburgi versenyt.

Ez a zene ebben a pillanatban úgy hatott Volkerre, ahogyan Jehudára a jeruzsálemi álom: átváltozás egy érvényes múlttal való spirituális újraegyesülés révén. A német fiú, amint a zsidó is, meg tudott birkózni a múlt közbeeső darabjával. Volker most már fel tudta adni kétségbeesett tudattalan ragaszkodását az - ahogy eddig hitte - egyetlen lehetséges tradícióhoz; nem volt már arra kárhoztatva, hogy életbenmaradásához kapaszkodnia kelljen a mérgezett gyökerekbe, amelyeket ő német identitásként élt át. Ezután egy híd két felének összetalálkozásáról szóló aktív imagináció következett. Volker képes lett arra, hogy emlékezzen a tizenötödik és a tizenkilencedik életéve közötti időszakra.

A legutolsó találkozásunkat megelőző éjszaka Volker a következőt álmodta:

A terapeuta, aki nem szerepel már a képben, átadta őt egy ismeretlen, finom öregúrnak, akinek ő séta közben megmutat két vagy három tájat. Egyetlen szót sem beszélnek ezalatt. Volker emlékszik, hogy ezeken az álombeli tájakon fontos események játszódtak le a kezelés idején.

Azzal az érzéssel hagyhattam el Berlint, hogy a terápia alapvetően elérte a célját - bár jó lett volna még feldolgozni és megerősíteni az elért eredményeket. De a mélyreható személyiségváltozás már megtörtént. Nagyrabecsült kollégámtól értesültem később arról, hogy néhány év múlva ez be is igazolódott.

Záró megjegyzések

Amikor ezek a terápiák megkezdődtek, nem lehetett sejteni, hogy korunk legsötétebb lélektani folyamataiba engednek majd egymást kiegészítő bepillantást - mélyebbet, mint azt bárki is várhatta volna - két emberen keresztül, akiket múltjuk arra rendelt, hogy tudtukon kívül társak legyenek ebben a folyamatban. Egyre jobban csodáltam pácienseimet, hogy nem menekültek el ebből a pokoljárásból, hanem felvették a harcot.

De a terapeuta számára sem volt könnyű. A súly alatt szinte roskadozva, sokszor megkérdeztem magamtól, honnan vehetnék erőt, hogy tovább tudjam mindezt hallgatni; milyen joggal segíték, amikor elérkeztem már teherbí-

rásom határaihoz, és fenyeget a veszély, hogy az aggodalom, az együttérzés és az iszonyat hullámai elárasztanak. De a válasz sosem volt kétséges: valakinek meg kell tapasztalnia ezt a borzalmat, amely *mindkét* oldalt sújtja. És mivel tudomásom szerint senki más nem tette meg korábban, és csak rövid történelmi időnk maradt erre - *Ha én nem, akkor ki? Ha most nem, akkor mikor?* -, én sem menekülhettem el, szembe kellett nézmem ezzel és ki kellett tartanom.

A végeredmény, ahogy azt bemutattam, az a meglepő tény volt, hogy a nemzetiszocialista ideológia hatására mindkét oldal, az üldözöttek és az üldözők fiai is egyaránt károsodást szenvedtek a gyökereikben. Bizonyos lappangási időszak után mindkettejük létét összeomlás fenyegette. Amint az kiderült, mindkettőjüknek a szellemi múlttal kellett kapcsolatot találniuk, amely átívelhette annak az életellenes doktrínának a szakadékát, amely gyermekkorukban a világot jelentette, és a múltba kellett visszanyúlniuk vérszerinti apáik feje fölött.

Jehuda és Volker terápiájából kiderül, hogy mit is jelent valójában *a múlt feldolgozása*, ennél fogva a két eset, véleményem szerint, az egyénin messze túlmutató jelentőségű. A zsidó fél számára a háború óta eltelt időben belépett ugyan egy hatásos új tényező - Izrael állam létrejötte -, továbbá az erős vallási és történelmi tradíció sokakat megerősített (akik ráadásul „csak” mint üldözöttek „élvezték ezt az előnyt”); nagyon is különbözik ettől a múlt feldolgozásának német problémája. Egyes körök sokszor nagyon tisztességes igyekezete ellenére az örökség jó része láthatólag érintetlenül maradt, illetve „át-funkcionálódott”. Napjaink¹³ gyakran demonstrált, sokszor kritikátlan filoszemitizmusát nem szabad félreértelmezni és mélyreható változások fokmérőjének tekinteni. Fel kell fogunk, mennyire nehéz az ilyen felfoghatatlan történések után autentikus viszonyt kialakítani az örökséggel. A gyilkos és a meggyilkolt közötti viszony a legszorosabb kapcsolatok egyike, és tovább izzik, amíg nem sikerül megoldást találni. Meg vagyok győződve róla, hogy a németek és a zsidók közötti rendkívüli viszony történetének még nincs vége - akár tetszik, akár nem.

Végezetül még egy szó saját helyzetemről, amely nélkülözött minden előzményt. Mindkét esetben a sajátos körülmények folytan egyszerre voltak 1. terapeuta, 2. eszköz pácienseim változásához, mivel ők annak fogtak fel, 3. a történésektől érintett ember is. De tudatosan és eltökélten nem engedtem meg, hogy a három közül valamelyik tényező is autonómmá váljon, vagy hogy bezárkózzam az egyik vagy a másik mögé, hanem tudatosan kész voltam arra, hogy teljes személyiségként háromszorosan, osztatlanul legyek jelen.

Erre a tudásra nem pszichológiai képzésem során tettem szert, amelynek pedig sokat köszönhetek. Martin Bubertől tanultam ezt, aki az emberi kapcsolatok új dimenzióját nyitotta meg. A *Hászid történetek* egyikében írja le Moshe Leib caddik magyarázatát „az istentagadás” lényegéről:

„Ha valaki tehát hozzád jön és segítséget kér, nem tanácsolhatod jámbor szavakkal: »Higgyél és bízd a gondodat Istenre«, hanem akkor magadnak kell cselekedned, mintha Isten nem is lenne, mintha a világon egyetlen ember létezne, aki annak az embernek segíteni tud: te magad.”

Ez a legkíméletlenebb követelmény. És így tettem szert a pszichológiai tanúságtétel mellett arra a fontos tudásra, hogy még a legzavarodottabb lélek mélyén is új ártatlanság rejtőzhet, ha maradt egy szikra a meggyújtásához.

Szaitz Mariann fordítása

JEGYZETEK

1 A szóval Jehuda valószínűleg gyermekkori olvasmányáiban találkozhatott először (Királyok könyve II. 39.): „Kiméne azért egy a mezőre, hogy paréjt szedjen. És *holmi* vad indákra találván, tele szedé az ő ruháját azokról sártökkel (Koloquinten)...” (Károli Gáspár ford.).

2 Hemingway egyik regényéből.

3 Franz Kafka írt le *Az átváltozás* című novellájában költői intuícióval egy ilyen folyamatot az elkerülhetetlen végig.

4 Az ébrenlét és az elalvás közötti állapotban felmerülő kép.

5 A német népmese egy grófnőről szól, akit boszorkánynak tartanak és elűzik kastélyából. Kisfiával az erdőben él, amíg ki nem derül ártatlansága.

6 Akkád-sumér-babilóniai eposz.

7 Lásd a következőkben leírt álmot.

8 Később egy keresztény angol lányt vett feleségül.

9 A napjainkban is használatos kérdőívek és más kutatások azt bizonyítják, hogy ilyen módszerekkel csak tudati megnyilvánulásokat lehet kapni, amelyek szociológiai és statisztikai szempontból fontosak ugyan, de nem tudnak tényleges betekintést nyújtani a folyamatokba. (Lásd például Volker Berbüsse cikkét: *Zum latenten Antisemitismus in der BRD. Bulletin.* 1987. 78. sz.)

10 A Berlint kettéválasztó falat őrző rettegett NDK-rendőrség, a *Volkspolizei*. Aki megpróbált megszökni a város keleti feléből, azt lelőtték.

11 1988-as kiegészítés.

12 Német császár, aki a monda szerint bármely pillanatban felébredhet álmából, hogy újra átvegye az uralkodást.

13 Ez a tanulmány eredetileg 1965-ben íródott.